

Verhalen oefenboek

Het prentenboek voor logopedie

AUTEURS

LOES VAN DEN BERK-DAEMEN

LOGOPEDIST

LAURA LANGENS

LOGOPEDIST

JOOST DE BEER

HOOFDDOCENT OPLEIDING LOGOPEDIE
HOGESCHOOL VAN ARNHEM EN NIJMEGEN

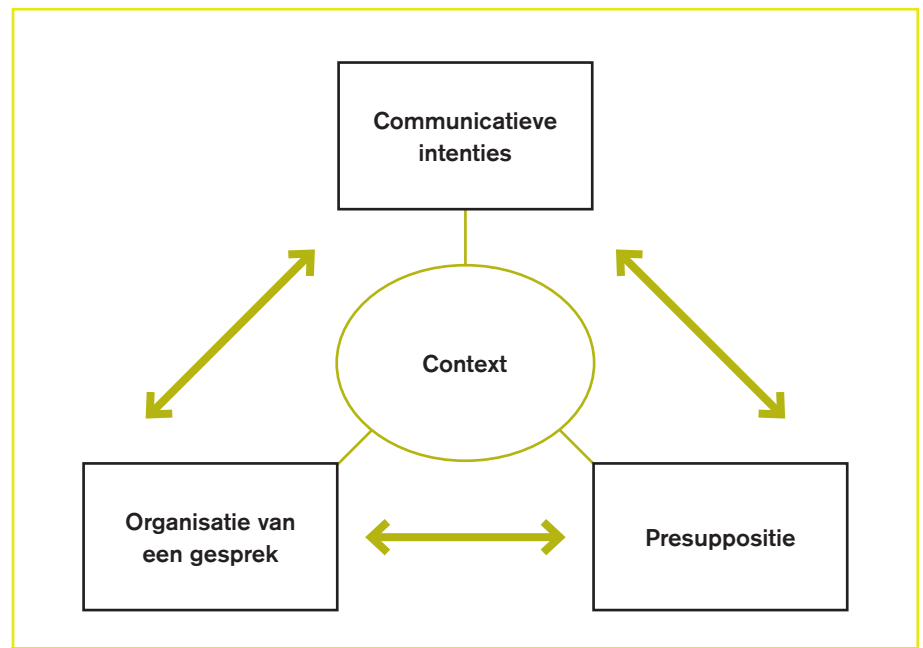
SANNE DIEPEVEEN

DOCENT OPLEIDING LOGOPEDIE VAN DE
HOGESCHOOL VAN ARNHEM EN NIJMEGEN

In Nederland is er de laatste jaren steeds meer aandacht voor het taalgebruik van kinderen, ook wel pragmatiek genoemd. Deze aandacht heeft zich voornamelijk gericht op het onderzoeken van de pragmatische vaardigheden van een kind. Voorbeelden hiervan zijn de Nijmeegse Pragmatiek Test (NPT, Embrechts, Mugge & van Bon, 2005), de vertaling van de Renfrewschalen (RTNA, Van den Heuvel, Jansonius Borger & Ketelaar, 2014), The Children's Communication Checklist (CCC-2-NL, Geurts, 2007) en de Lijsten voor Evaluatie van Pragmatische Vaardigheden (EPV's, Cocoly & Zink, 2010).

De hoeveelheid logopedisch behandelmateriaal is echter beperkt. Een logopedist moet het op zo'n moment vaak doen met een creatieve geest, om de stoornis in de pragmatiek te behandelen. Er is al helemaal weinig evidentie te vinden over welke therapie nu het meeste effect heeft.

Om te kijken naar parameters van de pragmatiek wordt het model van Roth en Spekman (Roth en Spekman, 1984) gebruikt. Dit model is al veelvuldig gebruikt bij het tot stand komen van de diagnostische middelen (bijvoorbeeld NPT). In het model van Roth en Spekman (1984) wordt onderscheid gemaakt

FIGUUR 1. Narratieve vaardigheden.

IN HET KORT

Logopedisten gebruiken op het moment verschillende materialen om kinderen te leren een chronologisch verhaal te vertellen. Helaas is er nog geen materiaal op de markt waarmee ouders thuis ook makkelijk aan de slag kunnen. Daarom is het Verhalen oefenboek ontwikkeld voor kinderen met een stoornis in de narratieve vaardigheden. In dit onderzoek wordt een kleinschalige effectstudie naar het Verhalen oefenboek beschreven. In het Verhalen oefenboek is een aantal korte verhalen te vinden, met daarin oefenmateriaal voor logopedische therapie, en waarmee ouders thuis aan de slag kunnen. Tijdens deze effectstudie is gemeten of kinderen een verhaal beter kunnen vertellen wanneer zij tijdens de therapie hebben gewerkt met het Verhalen oefenboek. De proefpersonen zijn afkomstig uit het Speciaal Basisonderwijs (SBO). Om de vooruitgang te meten zijn de kinderen op verschillende momenten getest met de Nijmeegse Pragmatiek Test (NPT). Er is gewerkt met een controlegroep.

Uit de resultaten komt naar voren dat er een significante vooruitgang op de NPT gemeten is bij de kinderen die behandeld zijn met het Verhalen oefenboek in vergelijking met de controlegroep.

tussen drie parameters, namelijk 'communicatieve intenties', 'organisatie van een gesprek' en 'presuppositie'. Wanneer dit model als uitgangspunt wordt genomen, kan er op de parameter 'communicatieve intenties' wel wat evidentie worden gevonden voor behandeling. Een voorbeeld hiervan is Pivotal Response Treatment (PRT, Koegel, 2000), waarbij wordt getracht kinderen met een autisme spectrum stoornis (ASS) te motiveren tot het initiëren van communicatie. Deze methode wordt steeds vaker ook in Nederland gebruikt. Daarnaast zijn er publicaties verschenen die worden gebruikt om deze parameter te oefenen (van den Dungen & den Boon, 2001; Kingma – van den Hoogen, 2010). Ook voor de parameter 'organisatie van een gesprek' zijn oefeningen beschreven (Manders, 1996), maar hier is nog geen evidentie over te vinden. De parameter 'presuppositie' heeft vooral een link met de Theory of Mind (ToM) trainingen. Hier is door Steerneman (2004) onderzoek naar gedaan, maar er is nog weinig evidentie te vinden bij grote groepen kinderen. Wel is er een artikel verschenen van Begeer et al. (2011) waarin is aangegeven dat de ToM training geen effect heeft op het beter functioneren in het dagelijks leven.

Naast de parameters uit het model van Roth en Spekman (1984) worden ook *intra-persoonlijke functies en verhaalopbouw* (narratieve vaardigheden) genoemd als onderdeel van de pragmatiek (Embrechts, Mugge & van Bon, 2005). Tot de intra-persoonlijke functies behoren taalspelletjes, woordspelletjes, taalgebruik ten behoeve van het denken en taalgebruik ten behoeve van het reguleren van het eigen gedrag. Uit ervaring blijkt dat deze onderdelen echter nauwelijks onderdeel zijn van de pragmatische therapie. De narratieve vaardigheden worden wel door logopedisten behandeld. Hierbij gebruikt de logopedist scripts (van den Dungen, 2007) en de welbekende logische reeksen. Daarbij wordt een kind ondersteund door het gebruik van kaartjes (wie, wat, waar) om een verhaal te structureren. Maar ook hier is geen evidentie over te vinden. In de literatuur wordt wel beschreven dat interactief voorlezen een rol speelt (Mol, 2010). Dit voorlezen wordt gezien als taak van de ouders. Hierbij instrueert de logopedist de ouders in de therapie op welke manier zij het interactief voorlezen kunnen inzetten. Dit wordt voornamelijk als preventief middel ingezet. TOLK 2 (Verheijden-Lels, 2011) kan hier een rol in spelen. Voor

sommige ouders is het echter lastig om dit op een juiste manier te doen en zij hebben daarbij begeleiding nodig.

Verhaalopbouw wordt gedefinieerd als een thematische structuur van opeenvolgende gebeurtenissen (Blankestijn & Scheper, 1995). In elk verhaal worden drie elementen herkend, namelijk de oriëntatie, de complicatie en de evaluatie (ook wel de inleiding, de kern en het slot genoemd). Tijdens de oriëntatie worden de tijd en de plaats van de gebeurtenissen genoemd en worden de hoofdpersonen geïntroduceerd. Tijdens de complicatie wordt het probleem of het conflict uiteengezet. Ten slotte wordt tijdens de evaluatie de clou beschreven, de oplossing voor het probleem of conflict (Gillis & Schaerlaekens, 2000). Deze drie vaardigheden worden beschreven in het voorbeeld in kader 1.

Ontwikkeling van de verhaalopbouw

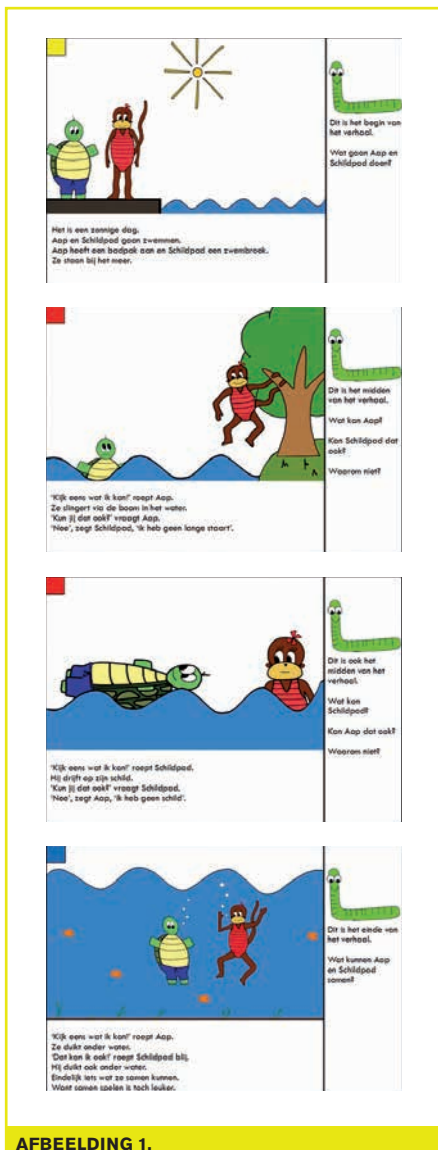
De eerste verhalen van kinderen missen nog

een logische opbouw en tijdsverbanden (Narimore, Densmore & Harman, 1995). Driejarige kinderen benoemen met ondersteuning van de ouders één structureel element van een verhaal, meestal de complicatie (Umiker-Sebeok, 1979). Dit zorgt ervoor dat het verhaal beknopt en nog niet goed te begrijpen is. Een kind van vier jaar is al verder ontwikkeld en gebruikt een introductie, een complicatie en een persoons-, plaats- of tijdsaanduiding. Al gebeurt dit op deze leeftijd nog niet consequent.

Uit onderzoek blijkt dat 16,7% van de vierjarigen een aanduiding van een oriëntatie geeft in zowel het navertellen van een sprookje als het vertellen van een persoonlijke ervaring (Roeyers, 1990). Voor vijfjarige kinderen ligt dit percentage hoger en voor zesjarige kinderen is dit 80% (Embrechts, Mugge & Van Bon, 2005). Zesjarigen kunnen verhalen niet alleen navertellen, maar construeren deze aan de hand van prenten, uit het geheugen of gebruiken de eigen fantasie (Gillis & Schaerlaekens, 2000).

Mark (6;3):	'Aap en Schildpad zijn twee vriendjes'	Oriëntatie
	'Ze doen tikkertje spelen'	Oriëntatie
	'O-o, Schildpad gaat vallen'	Complicatie
	'En toen doet Aap een kus geeft'	Evaluatie
	'Het is weer beter'	Evaluatie
	'Ze spelen verder'	Evaluatie

KADER 1.

AFBEELDING 1.

Aanleiding van de effectstudie

Vanwege het relatieve gebrek aan behandel-materiaal voor narratieve vaardigheden hebben Loes van den Berk-Daemen en Laura Langens (oud-studenten logopedie van de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen) in 2009-2010 een Verhalen oefenboek ontwikkeld. Sanne Diepeveen heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van het Verhalen oefenboek, genaamd 'Doe mee met Schildpad en Aap'. Hiermee kan een vijf- of zesjarig kind zijn narratieve vaardigheden ontwikkelen, met name in de oriëntatie en de complicatie. Er is gekozen om met een aantal onderdelen te beginnen aansluitend bij de ontwikkeling van het vertellen van verhalen. Later worden wellicht nog andere prentenboeken ontwikkeld met de overige vertelvaardigheden.

Het Verhalen oefenboek

In 1987 beschreven Schaerlaekens & Gillis al dat een kind de temporele ordening ontdekt door gebruik te maken van prentenboeken. Daarnaast leert het kind dat er een tijdsopvolging is en dat je hierover kunt vertellen. Om deze reden is er gekozen voor het gebruik van een prentenboek. Daarnaast zijn de meeste ouders/verzorgers en kinderen al bekend met een prentenboek.

Het prentenboek wordt door de therapeut of door de ouder/verzorgers doorgenomen met het kind. Het boek bestaat uit vijf verhalen met avonturen van Schildpad en Aap. Elk ver-

haal behandelt één van de volgende vaardigheden: Structuur van het verhaal, Oriëntatie van persoon, Oriëntatie van plaats en Oriëntatie van tijd.

De vaardigheid 'Structuur van het verhaal' is erg belangrijk voor het begrijpen van een verhaal. Hierdoor wordt de rest van het verhaal beter begrepen. Daarom is er gekozen om deze vaardigheid twee maal aan te bieden, om zo extra te oefenen. De volgorde waarin deze narratieve vaardigheden worden behandeld, correspondeert met de volgorde waarin deze vaardigheden normaliter worden verworven (zie Embrechts, Mugge & Van Bon, 2005).

Er zijn drie figuren te vinden in het prentenboek. Schildpad en Aap zijn de hoofdfiguren en de derde rol is weggelegd voor de wijze Worm. Deze laatste heeft als doel het kind vragen te stellen en opdrachten te geven. Worm is naast het verhaal weergegeven (zie afbeelding 1). De opdrachten variëren van logische reeksen tot actieve opdrachten, zoals verstoppertje spelen. De ouder of therapeut voert samen met het kind de opdrachten uit.

Elk verhaal bevat een begin, midden en eind, weergegeven met gekleurde blokjes in de linkerbovenhoek (zie afbeelding 1). De ouder wordt hierover aan het begin van het prentenboek geïnstrueerd. Wanneer kleuren altijd voor dezelfde betekenis worden gebruikt, geeft dit houvast voor het kind (Peerlings, 2006). Daarnaast krijgen de kinderen door de visuele ondersteuning van opeenvolgende gebeurtenissen meer oog voor de structuur in verhalen (Van den Dungen & Verboog, 1998). De afbeeldingen geven daarom alleen de hoofdmomenten uit het verhaal weer.

Per behandeling wordt er één verhaal aangeboden. Hierdoor kan het kind de aandacht beter vasthouden. Elk verhaal zal ongeveer vijftien minuten duren, inclusief de vragen en opdrachten van Worm.

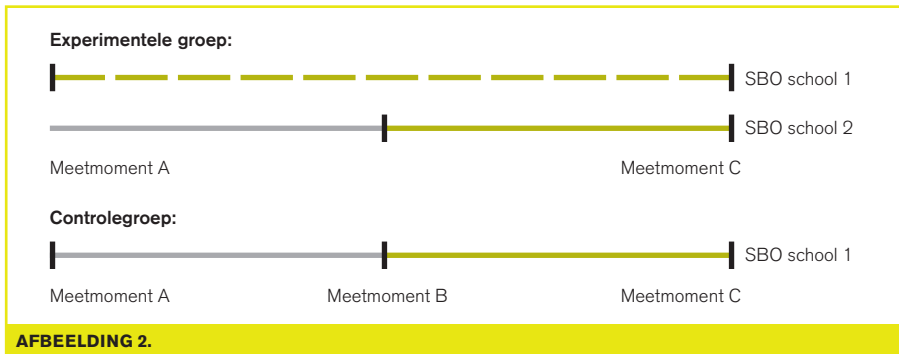
Effectstudie

Met de ontwikkeling van het Verhalen oefenboek drong zich de vraag op of het prentenboek daadwerkelijk invloed heeft op de narratieve vaardigheden. Loes van den Berk-Daemen en Laura Langens maakten in het studiejaar 2010-2011 een opzet voor een

EN DAN

De narratieve vaardigheden zijn onderdeel van de logopedische behandelingen. Er is echter geen behandelmateriaal waarvan bekend is dat dit bewezen effect heeft op de ontwikkeling van het vertellen van verhalen. Met dit onderzoek is een eerste poging gedaan om hier verandering in te brengen en een effect aan te tonen. De vraag is of het effect bij de kinderen ook op langere termijn blijft bestaan. Hiervoor moet er nog meer onderzoek worden gedaan. Het zou daarnaast ook interessant zijn om te kijken of je hetzelfde effect kunt krijgen met het gebruiken van een willekeurig prentenboek en daarbij gebruik te maken van de kleurenschema's, de vragen en de opdrachten die worden aangeboden in het Verhalen oefenboek.

Het logopedische prentenboek zal in de toekomst worden uitgegeven. Voor interesse kunt u mailen naar info@verhalenoefenboek.nl. Wij zullen u dan op de hoogte houden van de uitgave.

kleinschalige effectstudie. Joost de Beer en Sanne Diepeveen hebben als respectievelijk begeleider en opdrachtgever aan de uitvoering ervan bijgedragen. De onderzoeksvraag van deze effectstudie luidt: 'Heeft het Verhalen oefenboek 'Doe mee met Schildpad en Aap' effect op de narratieve vaardigheden van kinderen met een ontwikkelingsleeftijd van vier tot en met zes jaar met een stoornis in de narratieve vaardigheden?'

Methode

Onderzoekspopulatie

Op twee SBO scholen zijn in totaal dertien kinderen geworven. Er zijn in totaal twee SBO-scholen benaderd. De kinderen, waarvan de ouders toestemming hebben verleend, zijn onderzocht met de NPT. De kinderen moesten aan een aantal inclusiecriteria voldoen om deel te nemen aan het onderzoek.

Deze worden hier puntsgewijs benoemd. De achtergrondgegevens van de proefpersonen zijn beschreven in tabel 1.

1. De kinderen zijn tussen de vier en zes jaar bij aanvang van het onderzoek.
2. De kinderen zijn autochtoon.
3. De kinderen hebben een stoornis in de narratieve vaardigheden.

Er was één inclusiecriteria voor de kinderen in de controlegroep:

1. In de controlegroep zit minstens één jongen en één meisje

Opzet van het onderzoek

Tijdens het onderzoek is gewerkt met drie groepen: twee experimentele groepen en een controlegroep. Bij groep 1 van de experimentele groep heeft een 0-meting plaatsgevonden (meetmoment A). Na de 0-meting werden deze kinderen, afkomstig van de Speciale school voor Basis Onderwijs (SBO) 1, alter-

nerend (één keer in de twee weken) behandeld gedurende tien weken. De tweede experimentele groep kinderen (SBO 2) is later gestart. Bij deze groep heeft geen meetmoment A plaatsgevonden (nulmeting), de nulmeting voor deze groep is uitgevoerd tijdens meetmoment B. Deze groep werd vervolgens vijf weken aaneengesloten behandeld. In één behandeling werd één verhaal behandeld. Dit is weergegeven op de eerste twee balken in afbeelding 2. Na het behandelen van de experimentele groepen vond de nameting plaats om vast te stellen of er verandering optrad. In afbeelding 2 wordt dit weergegeven als meetmoment C.

Op de derde balk in afbeelding 2 wordt de controlegroep weergegeven. De controlegroep is samen met groep 1 van de experimentele groep in de eerste week onderzocht (meetmoment A). Daarna heeft er een baseline plaatsgevonden van vijf weken en zijn de proefpersonen uit de controlegroep niet behandeld. Na de baseline is de controlegroep opnieuw gemeten (zie afbeelding 2, meetmoment B). Zodoende werd vastgesteld of er bij deze kinderen een natuurlijke groei optrad. In de weken na dit meetmoment is de controlegroep aaneengesloten behandeld. Tenslotte vond er nog een meetmoment plaats (zie afbeelding 2, meetmoment C). Dit meetmoment had als doel om te kijken of er verschil te zien was tussen de groep (controle groep, SBO school 1) die aaneengesloten behan-

	M/V	Leeftijd	IQ totaal	Nevenstoornissen	TBQ	ZQ	WQ	SBO	Afname
NPT									
Experimentele groep	M	4;8	98	ASS	69	93	105	2	D
	M	6;3	94	Kenmerken PDD-NOS	94	87	98	2	E
	M	5;10	79	Geen diagnose gesteld	97	79	81	1	E
	V	5;11	83	Kenmerken ASS	82	73	88	1	E
	M	5;4	N. O.	ADHD	98	78	94	2	E
	M	6;4	81	ADHD, PDD-NOS	84	76	99	1	E
	M	5;8	68	Geen diagnose gesteld	89	95	71	1	D
	M	6;7	68	Kenmerken ASS	71	90	94	2	E
	M	6;2	94	Kenmerken PDD-NOS	82	94	82	1	D
	M	6;2	78	Geen diagnose gesteld	93	97	87	2	E
Controle groep	V	5;10	114	Geen diagnose gesteld	102	93	92	1	E
	M	5;5	98	Hechtingsproblematiek	122	104	100	1	E
	M	6;0	78	PDD-NOS	87	79	92	1	D

TABEL 1. Karakteristieken van de experimentele en de controlegroep.

Variabelen	p-waarden meetmoment A
Geslacht (jongens - meisjes)	0,680
Leeftijd (5;0-6;0 – 6;0-7;0)	0,173
IQ	0,126
TBQ	0,044
ZQ	0,382
WQ	0,455
NPT voormeting	0,921
Autisme (Kinderen met een ASS – kinderen zonder een ASS)	0,503

TABEL 2.

	M/V	Leeftijd	SBO	Afname NPT			
					Meetmoment 1	Meetmoment 2	Meetmoment 3
Experimentele groep	M	4;8	2	-	D	A	
	M	6;3	2	-	E	B	
	M	5;10	1	E	-	B	
	V	5;11	1	E	-	B	
	M	5;4	2	-	E	B	
	M	6;4	1	E	-	B	
	M	5;8	1	D	-	B	
	M	6;7	2	-	E	B	
	M	6;2	1	D	-	B	
	M	6;2	2	-	E	B	
Controle groep	V	5;10	1	E	D	A	
	M	5;5	1	E	C	A	
	M	6;0	1	D	E	B	

TABEL 3. Resultaten voor- en nameting van de NPT.

deld is en de groep (experimentele groep, SBO school 1) die alternerend behandeld is. In dit design is met de opeenvolging van een baseline en een aaneengesloten periode van behandeling, tegemoet gekomen aan mogelijk ethische bezwaren.

Na benadering van verschillende scholen, zijn twee scholen bereid gevonden om mee te werken. Tijdens het behandelen en testen zijn beide onderzoekers aanwezig geweest. Eén van de onderzoekers heeft het kind getest of behandeld en de ander was observator. Hierdoor werd gecontroleerd of de behandeling aan alle kinderen op dezelfde wijze aangeboden werd. De kinderen werden behandeld en getest in een ruimte op de scholen. Bij ziekte werd de behandeling later ingehaald. Voor het starten van deze effectstudie is er gekeken of de experimentele en de controle-

groep gelijk zijn aan elkaar. Dat bleek het geval te zijn voor de volgende variabelen: geslacht, leeftijd, IQ, WQ, ZQ en een ASS. Voor de variabele TBQ was er wel een significant verschil ($p = 0.044$) (zie tabel 1 en 2) (zie discussie).

Beschrijving onderzoeksinstrument

De voor- en nameting is gedaan met de NPT (Embrechts, Mugge & Van Bon, 2000). De test is onderverdeeld in drie categorieën, communicatieve functies (CF), conversatievaardigheden (CV) en verhaalopbouw (VO). Tijdens dit onderzoek is alleen gekeken naar het onderdeel verhaalopbouw. Dit is apart te scoren. De doelgroep van de test zijn kinderen van vier tot zeven jaar met een mogelijke stoornis in de pragmatiek. De test is niet COTAN geregistreerd.

Statistische verwerking

De gegevens zijn verwerkt in het programma SPSS, versie 16. Om de verschillen te toetsen, zijn de Mann-Withney-U toets en de Wilcoxon-Signed Ranks toets gebruikt. Met de Mann-Withney-U toets wordt nagegaan of een verschil tussen twee onafhankelijke steekproeven, uit dezelfde populatie, op een ordinale variabele Y op toeval berust (Baarda, De Goede, & Van Dijkum, 2007). In dit onderzoek wordt de populatie gevormd door alle kinderen die voldoen aan bovengenoemde inclusiecriteria. Daaruit is een steekproef getrokken die verder gesplitst kan worden op grond van geslacht, leeftijd, wel/geen ASS en de school waarvan ze afkomstig zijn. Op die manier ontstaan er twee onafhankelijke deelsteekproeven waartussen gekeken kan worden naar een mogelijk verschil in narratieve vaardigheden. Met de WilcoxonSigned Ranks toets wordt de vooruitgang in de groep gemeten: er wordt gekeken naar een mogelijk verschil in narratieve vaardigheden tussen de nul- en de eindmeting (voor de experimentele groepen) en tussen de nul- en de tussenmeting (voor de controlegroep). Beide bewerkingen worden uitgevoerd onder een alfa van 5%.

Resultaten

Uit de WilcoxonSigned Ranks toets blijkt dat er een significante vooruitgang te zien is tussen 0-meting en meetmoment C van de beide experimentele groepen als geheel ($p = ,003$). Daarnaast is er geen significante vooruitgang te zien tussen meetmoment A en meetmoment B van de controlegroep ($p = ,414$). Meetmoment B sluit een periode van niet behandelen af (baseline). Door meetmoment A en meetmoment B van de controlegroep met elkaar te vergelijken, is dus eventuele natuurlijke groei te meten. In tabel 3 en 4 is het resultaat weergegeven van de onderzoeksvraag.

Daarnaast zijn er deelvragen opgesteld die gemeten zijn met de Mann-Withney-U toets. Met deze deelvragen is het verschil gemeten tussen: jongens – meisjes; alternerende – aaneengesloten behandeling; SBO 1 – SBO 2; de leeftijden 5;0/6;0 – 6;0/7;0; kinderen met ASS – kinderen zonder ASS. Uit bovenstaande toets blijkt dat er geen significant verschil is bij deze variabelen. De resultaten van de deelvragen zijn weergegeven in tabel 5.

		N	Gemiddelde Rankscore	Z	p	Significant ja/nee
Experimenteel meetm. A- Experimenteel meetm. C:	Negatieve Ranks	10	5,50	-2,972	,003	Ja
	Positieve Ranks	0	,00			
	Totaal	10				
Controlegroep meetm. A- Controlegroep meetm. B:	Negatieve Ranks	2	2,25	-816	,414	Nee
	Positieve Ranks	1	1,50			
	Totaal	3				

TABEL 4.

Conclusie

Uit de resultaten van dit onderzoek wordt geconcludeerd dat de narratieve vaardigheden van de kinderen verbeterd zijn. Dit blijkt geen gevolg te zijn van een natuurlijke groei. Ook blijkt er geen groei te zijn bij de kinderen die een bepaalde periode niet zijn behandeld. Wanneer deze groep daarna wel een behandeling krijgt met het prentenboek, blijkt dat deze groep vooruitgaat. Het maakt uiteindelijk niet uit of een kind een aantal weken achter elkaar de behandeling krijgt of dat er tussen de behandelingen een week rust zit.

Er is geen verschil te zien in vooruitgang tussen jongens en meisjes. Ook is er geen verschil te zien tussen kinderen die afkomstig zijn van verschillende SBO-scholen, uit de verschillende leeftijdsgroepen en met of zonder autisme.

Discussie

Uit deze kleinschalige effectstudie blijkt dat een behandeling met het Verhalen oefenboek leidt tot verbetering van de narratieve vaardigheden bij kinderen in de leeftijd van 4;0 tot en met 6;0 jaar. Om die vooruitgang vast te stellen, is de NPT (Embrechts, Mugge & Van Bon, 2005) gebruikt. De test schrijft voor dat de interval tussen verschillende afnames minstens zes maanden moet bedragen. Dit was bij dit onderzoek niet mogelijk, in verband met de afstudeerperiode van vijf maanden. Zodoende is het mogelijk dat geheugen een rol heeft gespeeld. Toch is het niet waarschijnlijk dat er een leereffect is opgetreden. Er is namelijk geen feedback gegeven op de juistheid of onjuistheid van de gegeven antwoorden.

De NPT is bij een aantal kinderen niet in één keer afgenomen, maar heeft twee behandelingen geduurd. Dit in verband met de duur

van de test. Daarnaast is er voor gekozen om vanaf meetmoment B een gedeelte van de test te laten vervallen. Zo is alleen het onderdeel 'Verhaalopbouw' afgenomen en gescoord, omdat dit meet wat in het prentenboek wordt geoefend. Dit heeft echter geen invloed op de verkregen resultaten. De drie onderdelen worden apart van elkaar berekend en elk onderdeel krijgt een eigen citscore als resultaat.

Voor de start van het onderzoek is gekeken naar de vergelijkbaarheid van de groepen op een aantal variabelen. Op de variabelen TBQ bleek er een significant verschil te zijn tussen de experimentele en de controle groep. Bij nadere beschouwing van de TBQ-scores wordt dit verschil veroorzaakt door een kind uit de controle groep (zie tabel 2). Dit kind heeft een hoge score behaald in vergelijking met de andere kinderen. Of dit veroorzaakt wordt door een fout in de afname of in de score is niet meer te achterhalen. De auteurs denken echter dat dit verschil geen invloed heeft gehad op het onderhavige onderzoek, omdat deze studie zich met name richt op de productie, terwijl hier sprake is van een begripcomponent.

In dit onderzoek is een groep kinderen opgenomen met ASS. Uit onderzoek blijkt dat de ontwikkeling van de narratieve vaardigheden van kinderen met een ASS moeizamer verloopt (Frith, 2009). Uit onderhavig onderzoek blijkt echter dat de aanwezigheid van een ASS geen invloed heeft op de vooruitgang. Dit kan veroorzaakt worden door het geringe aantal proefpersonen. Er zijn drie kinderen met een ASS en tien kinderen zonder een ASS geworven.

Ook het geslacht heeft invloed op de taalontwikkeling: bij jongens neigt de taalontwikkeling langzamer te verlopen dan bij meisjes en

	N	Gemiddelde Rankscore	Z	p	Significant ja/nee
Jongens	10	7,20	-462	,644	Nee
Meisjes	3	6,33			
Totaal	13				
Aaneengesloten behandeld	6	5,17	-1,361	,174	Nee
Alternerend behandeld	5	7,00			
Totaal	11				
SBO school 1	8	6,88	-200	,841	Nee
SBO school 2	5	7,20			
Totaal	13				
Leeftijd 5;0-5;11	3	5,50	-856	,392	Nee
Leeftijd 6;0-7;0	9	6,83			
Totaal	12				
Kinderen met een ASS	3	6,33	-462	,644	Nee
Kinderen zonder een ASS	10	7,20			
Totaal	13				

TABEL 5. Deelvragen tijdens meetmoment C.

bovendien, wanneer taalstoornissen optreden, komen deze drie keer zo vaak voor bij jongens als bij meisjes (Goorhuis-Brouwer, 2010). Uit de resultaten van het onderzoek blijkt echter dat dit geen significant verschil oplevert bij de behandeling. Dit kan veroorzaakt worden door de scheve verhouding tussen jongens en meisjes: twee meisjes ten opzichte van elf jongens.

Achteraf was het logischer geweest wanneer Experimentele groep 2 en de Controlegroep samen waren gevoegd, zodat het aantal personen in de controlegroep groter was geweest. Dit was echter organisatorisch niet mogelijk.

De geletterdheid van de ouders, de stijl van opvoeden en het karakter van het kind speelt ook mee in het verwerven van narratieve vaardigheden. Deze factoren zijn echter niet meegenomen in deze effectstudie, om de hoeveelheid variabelen hanteerbaar te houden.

In de uitvoering van het onderzoek is geprobeerd om de omstandigheden waaronder het onderzoek is uitgevoerd, zoveel mogelijk hetzelfde te laten zijn. Beide onderzoekers zijn aanwezig geweest tijdens de behandelingen en de testsituaties. De onderzoekers hadden echter niet de zekerheid dat zij elke week in dezelfde ruimte behandelden. Ook was de

omgeving niet altijd prikkelarm en hebben er gebeurtenissen plaatsgevonden die invloed kunnen hebben gehad op de metingen. Denk hierbij aan de verjaardag van een leerkracht en leerlingen, Sinterklaas, Kerstmis en de vakanties. Daarnaast is bij één van de proefpersonen een familielid gestorven. In hoeverre deze gebeurtenissen de uitslagen van de metingen hebben beïnvloed, is echter moeilijk na te gaan.

Aanbevelingen

De onderzoekers zijn zich ervan bewust dat een onderzoeksgroep van dertien personen te klein is om daaruit verstrekkende conclusies te trekken. Daarvoor moet een grotere onderzoeksgroep worden samengesteld. Met een grotere omvang neemt ook de kans toe op een evenwichtigere verdeling van verschillende beïnvloedende variabelen, zoals geslacht, leeftijd, aanwezigheid van comorbiditeit en IQ. Daarnaast pleiten de auteurs voor het betrekken van factoren als geletterdheid van de ouders, stijl van opvoeden en het karakter van het kind in het onderzoek. Daarnaast wordt aanbevolen om een interval van 6 maanden tussen de meetmomenten in te bouwen. Op deze manier wordt beter recht gedaan aan de daadwerkelijke effecten van het Verhalen oefenboek op de narratieve vaardigheden van kinderen.

Auteurs

Loes van den Berk-Daemen is logopedist.

Laura Langens is logopedist. Momenteel is zij praktijkeigenaar van logopediepraktijk Videler te Gemert. Daar werkt zij voornamelijk met kinderen tussen 2 en 12 jaar met een taal- en/of spraakstoornis.

Joost de Beer is hoofddocent aan de opleiding logopedie van de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen en lid van de kenniskring bij het lectoraat Arbeid en Gezondheid, joost.debeer@han.nl.

Sanne Diepeveen is docent aan de opleiding logopedie van de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen en was lid van de kenniskring bij het lectoraat Levensloopbegeleiding bij Autisme, sanne.diepeveen@han.nl

LITERATUURLIJST

- ▶ Baarda, D.B., De Goede, M.P.M. & Van Dijkum, C. J. (2007). *Basisboek Statistiek met SPSS: Handleiding voor het verwerken en analyseren van en rapporteren over (onderzoeks) gegevens*. Houten: Wolters-Noordhoff Groningen
- ▶ Begeer, S., Gevers, C., Clifford, P., Verhoeve, M., Kat, K., Hoddenbeach, E. & Boer, F. (2011). Theory of Mind training in children with autism: a randomized controlled trial. *Journal Autism Developmental Disorders*, 41, 997 – 1006
- ▶ Blankenstijn, C.J.K. & Scheper, A.R. (1995). *Narratieve vaardigheden bij kinderen met psychische stoornissen*. Bulletin Netwerk Eerste Taalverwerving 1995, Universiteit van Utrecht
- ▶ Cocquyt, M. & Zink, I. (2010). *EPVs: Lijsten voor Evaluatie van Pragmatische Vaardigheden*. Destelbergen: Sig
- ▶ Dungen, van den L. (2007). *Taaltherapie voor kinderen met taalontwikkelingsstoornissen*. Bussum: uitgeverij Coutinho
- ▶ Dungen, van den L. & Verboog, M. (1998). *Kinderen met taalontwikkelingsstoornissen*. Antwerpen: Coutinho
- ▶ Dungen, van den L. & Boon, N. den, (2001). *Beginnende communicatie; Therapieprogramma voor communicatieve functies in de preverbale en vroegverbale fase*. Lisse: Swets&Zeitlinger
- ▶ Embrechts, M., Mugge, A. & Van Bon, W. (2005). *Nijmeegse Pragmatiek Test*. Amsterdam: Harcourt Assessment B.V.
- ▶ Frith, U. (2009). *Autisme, een korte inleiding*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds
- ▶ Geurts, H.M. (2007). *CCC-2-NL The Children's Communication Checklist – Second Edition - Nederlandse bewerking*. Amsterdam: Pearson
- ▶ Gillis, S. & Schaerlaekens, A. (2000). *Kindertaalverwerving, een handboek voor het Nederlands*. Groningen: Martinus Nijhoff
- ▶ Goorhuis-Brouwer, S.M. (2010). *Spraak- en taalontwikkelingsstoornissen*. In Bronkhorst, J.B.M., Eimers, T. & Embrachts, M. (red). *Spraak, taal en leren*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum
- ▶ Heuvel, E., van den, Jansonius, K., Borger, M., Ketelaar, M. (2014). *Renfrew Taalschalen Nederlandse Aanpassing*. Antwerpen: Garant
- ▶ Kingma-van den Hoogen, F. (2010). *Kinderen beter leren communiceren*. Antwerpen – Apeldoorn: Garant
- ▶ Koegel, L.K. (2000). Interventionst of acilitate communication in autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 5, 383 - 391
- ▶ Manders, E. (1996). *Al doende spreekt men; Normale en afwijkende taalpragmatiek bij kinderen en volwassenen*. Leuven – Apeldoorn: Acco
- ▶ Mol, S.E. (2010). *To read or not to read*. Doctoral thesis. Leiden: Leiden University
- ▶ Naremore, R.C., Densmore, A.E. & Harman, D.R. (1995). *Language intervention with school-aged children: conversation, narrative and text*. San Diego: Singular Publishing group, Inc.
- ▶ Peerlings W. (2006). *Hoe breng ik mijn kind structuur bij*. Tiel: Lannoo NV
- ▶ Roeyers, H. (1990). *Verhaalopbouw bij kinderen, literatuurstudie en exploratief onderzoek*. Boechout
- ▶ Roth, F. & Spekman, N. (1984). Assessing the pragmatic abilities of children: Organizational framework and assessment parameters. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 49, 2 - 21
- ▶ Schaerlaekens, A.M. & Gillis, S. (1987). *De taalverwerving van het kind*. Groningen: Wolters-Noordhoff
- ▶ Steerneman, P., (2004). *Leren denken over denken en leren begrijpen van emoties*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant
- ▶ Umiker-Sebeok, D. J. (1979). Preschool children's intraconversational narratives. *Journal of child language*, 6, 91-109
- ▶ Verheijden-Lels, D.C. (2011). *TOLK, praten met je kind*. Breda: KLIK-onderwijsondersteuning